

SIYASAL TARİH

1950 - 1960

METE TUNÇAY

Çok-Partili Yaşam ve Askerî Müdahaleler

1946'da başlayan çok-partili siyasal yaşamda, kesintisiz bir demokratik gelişme olmamış, silâhlı kuvvetler 1960, 1971 ve 1980'de, üç kere ülke yönetimine el koymuşlardır. Yine de, Türkiye tarihinde en uzun süreli demokrasi bu aralarda yaşanmıştır. Askerî müdahaleler, genellikle halk tarafından desteklenmişlerdir. Bunda, ordunun iş başına geçer geçmez, kahçı olmadığını ve çığırından çıkmış bulunan siyaseti yeniden düzenleyerek en kısa sürede kışlasına çekileceğini açıklamış olmasının payı vardır. Halk, her darbeyi —en azından başlangıçta— olumlu karşılamış olmakla birlikte, siyasal partilere de büyük bir yakınlık duymuş, seçimlere yüzde 90'a yaklaşan, çok yüksek oranlarda katılmıştır. DP'nin 1950 ve 1954 seçimlerinde aldığı, yüzde ellinin bir hayli üstündeki rekor oylar kadar, Menderes gibi sevilen önderlere karşı gösterilen büyük coşku da, sivil siyasete bağlılığı yansıtmaktadır.

1950-80 arasındaki otuz yılda 8 genel seçim yapılmış ve 25 kabine kurulmuştur. Bunları özetle şöyle gösterebiliriz:

1950-60 dönemi : 1950, 1954 ve 1957 seçimleri; 5 Menderes hükümeti.

1960-71 dönemi : 1960 darbesi, 1961, 1965 ve 1969 seçimleri; 2 Gürsel, 3 İnönü, 1 Ürgüplü ve 3 Demirel hükümeti.

1971-80 dönemi : 1971 müdahalesi, 1973 ve 1979 seçimleri: 2 Erim, 1 Melen, 1 Talu, 1 Irmak, 3 Ecevit ve 3 Demirel hükümeti.

DP İktidarı (1950-1960)

On yıllık DP egemenliği, genel seçimlerle üç altdöneme ayrılır. Bu seçimlerde uygulanan çoğunluk sistemi, iktidar partisinin TBMM'de, (oyların yarısından biraz çoğuyla, sandalyelerin yüzde 90 küsurunu alması gibi) sandık sonuçlarından çok daha fazla temsil edilmesi sonucunu vermiştir.

DP'nin sınıfsal niteliği ve kimin çıkarlarına hizmet ettiği, de-

gerlendirme yapanın bakış açısına göre değişen, pek tartışmalı bir konudur. Siyasal liberalizm terimleriyle, bunun tek-parti otokrasi-sine karşı yükselen bir halk hareketi olduğu ileri sürüldüğü gibi, memleketi kapitalist ve emperyalist bloka teslim eden bir egemen sınıflar (büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisi) koalisyonu olduğu da iddia edilmiştir. Bu savların her ikisinde de gerçek payı vardır. Yadsınamayacak olan, bu dönemde (özellikle ilk yıllarda) Türkiye'nin o vakte kadar görülmemiş bir gelişme içine girdiğidir. Üretim artmış, millî gelir hızla yükselmiş, karayolları, barajlar vb. yapılmıştır. Buna bağlı olarak, köy enstitülerinin baltalanmış olma-sına karşın, eğitimde de kurum, öğretmen ve öğrenci sayıları on yıl-da bir kat artmıştır. Silahlı kuvvetler, sağlanan dış yardım sayesinde, eskisinden çok daha güçlenmiştir. (Zaten, DP'nin bir askerî darbeyeyle yıkılışında, subaylara bu maddî güçle orantılı bir yaşam düzeyi sağ-lanmamasının büyük etkisi olmuştur.)

A. Demokrasinin Umutlu Yılları

DP iktidara geçince, Celâl Bayar cumhurbaşkanı, Adnan Men-deres başbakan, Refik Koraltan da TBMM başkanı olmuştur. Celâl Bayar cumhurbaşkanı seçilir seçilmez, DP genel başkanlığından isti-fa etmiş ve parti genel idare kurulu, onun yerine Adnan Menderes'i genel başkanlığa getirmiştir. Bu olaydan beri de, Türkiye'de değil bir siyasal partinin genel başkanı, üyesi bile cumhurbaşkanı olama-mıştır. Böylece, askeri müdahaleler ve anayasal değişikliklerle pe-kıştirilen —şeklen de olsa— bir cumhurbaşkanının tarafsızlığı gele-neği doğmuştur. Ondan önce, cumhurbaşkanı İnönü'nün fiilen olma-sa bile, hukuken partisinin genel başkanlığını yapması, çok eleştiri-len bir noktaydı.

Hükümetin güvenoyu almasından birkaç gün sonra, 6 Haziran 1950'de Genelkurmay Başkanından başlanarak ordu üst kademesi değiştirilmiştir. Demokratlar, CHP'ne yakınlık duyan komutanların kendilerini devireceklerinden korkmuşlardı.

Hükümet programında, anti-komünizm tema'sı işlenirken, geciricilik de bir komünist taktiği olarak tanımlanmaktadır. Aslında, son CHP hükümetleri, dine baskı diye görülen bazı noktalarda, ödün-ler vermeye başlamışlardı. DP çoğunluklu yeni TBMM de, 16 Hazi-randa oybirliğiyle Arapça Ezan yasağını kaldırarak, bu yolda bir adım daha attı. 14 Temmuzda ise, bir genel af yasası çıkarılarak, eskiden işlenmiş hemen bütün suçlar bağışlandı.

DP iktidarının ikinci ayı olan 1950 Temmuzunun başlarında, dış ticarete geniş çaplı bir liberasyona gidildi; aynı ayın sonlarında,

Kore'ye 4.500 kişilik bir tugay gönderilmesine karar verildi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore'nin Güney'e saldırmasına karşı konulmasını kararlaştırmıştı. Türk hükûmeti ise, böyle bir jestle NATO'ya kabul edilmemizi kolaylaştırmak istiyordu. (Nitekim, ertesesi yıl, 17 Ekim 1951'de NATO'ya çağrıldık; antlaşmanın TBMM'nce onaylanması: 16 Şubat 1952.) CHP muhalefeti, bunu bir başarı olarak karşıladı, ancak TBMM kararı olmadan savaşa girmenin yanlışlığı noktasında biçimsel bir itirazda bulunmakla yetindi.

Bu arada, 29 Haziran 1950'de CHP 8. Kurultayı toplandı ve İnönü'yü yeniden genel başkanlığa seçti. Genel Sekreterliğe ise, onun istediği gibi, Nihat Erim getirilmedi; kurultay, bu mevkiye, partiyi çağdaştırma akımının temsilcisi olarak görünen Kasım Gülek'i seçti.

1950-54 döneminde iktidar-muhalefet ilişkileri, partilerin rolleri değişmiş olarak, tıpkı önceki 1946-50 döneminde olduğu gibi, siyasal özgürlükle ilgili çatışmalar halindedir. 1950'ye gelindiğinde, CHP 27 yıllık «devlet partisi»ydi. Bu süre boyunca, partiye hazineden birçok mal-mülk vb. kaynak aktarılmıştı. Bu geniş varlığın, ana muhalefete siyasal mücadelede haksız bir avantaj sağladığını ileri süren iktidar, 1953 sonunda «CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri»ni öngören bir yasa çıkartıp uygulamaya koydu. Bu, Halkevlerinin de sonu anlamına geldi. DP muhalefetteyken en çok eleştirdiği noktalardan biri, radyonun hükûmet tarafından parti propagandası için kullanılmasıydı. Oysa, iktidara geçtikten sonra, o da devlet radyosunu kendi tekeline almakta gecikmedi.

DP, gerek siyasal gerekse ekonomik anlamda liberal bir platformla iktidara gelmiştir. 1950-54 döneminde, bu imajı korumayı genel olarak başarmışsa da, radyo gibi bazı konulardaki tutumu, DP liberalizminin sınırlarını ortaya koymuştur.

DP, yasal çerçevedeki anti-demokratik öğeleri ayıklamayı vaad etmişti. Gerçekten, bu yönde birtakım çalışmaları olmuş; ama özellikle basına karşı hoşgörülü davranmayı başaramamış, eleştirilmeye dayanamamıştır. Daha 1951'de bir resmî ilânlar kararnamesi çıkarak, gazeteleri hükûmetin takdirine göre ödüllendirmek ya da cezalandırmak olanağın elde etmiştir. 1953 Temmuzunda yapılan bir Ceza Kanunu değişikliğiyle de, bakanların basında küçük düşürülmesine karşı yaptırımların uygulanması, adeta otomatik hale getirilmiştir. 1954 seçimleri öncesinde de Basın Kanunu tâdil edilerek, ispat hakkı tanınmaksızın, basına karşı hükûmetin konumu güçlendirilmiştir.

Demokratlar parti-içi demokrasi konusunda da, genel merkeze bağlılığı pekiştirecek biçimde, disiplini ön plâna almışlar, taşra ör-

gütlerinden kabineye kadar her düzeyde temizlik hareketlerine başvurmuşlardır.

CHP iktidarı tarafından, İkinci Dünya Savaşının sonlarında başlatılan, Batıya yaklaşma politikasını DP de sürdürmüş ve yukarıda değindiğimiz üzere, NATO'ya kabul edilmekle başarıya ulaştırmıştır. Ancak, DP'nin Batıcı dış siyaseti bununla kalmamış, ABD'nin isteğiyle Yakın Doğu ve Balkanlarda yeni pakt arayışlarında bulunulmuştur. Bu dönemde, Türkiye Arap dünyasında İngiliz ve Fransızlara karşı başgösteren bağımsızlık hareketlerini desteklemediği gibi, İran'da da Musaddık'ın petrolü millileştirme yolundaki girişimlerine cephe almıştır. DP hükümeti, Irak ve Pakistan'daki Batı uydu rejimlerle işbirliğine başlamış, Yunanistan ve Yugoslavya ile de bir ortak savunma anlaşması imzalamıştır. Yakın Doğudaki bu çabalar, ileride Bağdat Paketi'nin imzalanmasına varacak, Balkanlardaki çalışmalar ise, Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetlerin Yugoslavya'ya karşı tutumunun yumuşaması nedeniyle geniş ölçüde boşa çıkacaktır. 1954 yılının başlarında cumhurbaşkanı Celâl Bayar, ABD'ne gidip bir buçuk ay kalmıştır.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde de, kalkınma için gerekli yatırımların hiç değilse bir bölümünü dış kaynaklardan sağlama amacıyla, 1950-54 döneminde bir dizi önlem alınmıştır. Daha 1950 yılının Ağustos ayı başlarında kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, ekonominin finansmanı için yabancı sermayeden de yararlanma arzusunun bir sonucuydu. DP iktidarı, 1951 ve 1954'te yabancı sermayeye giderek daha elverişli çalışma koşulları sunan teşvik kanunları çıkartmıştır. Ayrıca, petrol arama konusunda da, yine yabancı sermaye çekmeye yönelik özel bir yasa düzenlemesi yapılmıştır.

DP'nin ekonomi politikası, Cumhuriyetin başından beri uygulanan, devletin yardımıyla özel girişimi geliştirme stratejisinin devamıydı. Ancak, 1930'larda dünya konjonktürünün zorlamasıyla uygulanan devlet işletmeciliği yerine, dolaylı devlet desteği sağlanmak isteniyor, hattâ kamu ekonomik kuruluşlarının özel mülkiyete devri tasarlanıyordu. Oysa, bu niyetler gerçekleşmemiş ve DP iktidarı boyunca, devletin ekonomik yaşamdaki doğrudan payı azalmamıştır.

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası örneğinin gösterdiği üzere, kalkınmada endüstrileşme gereği vurgulanmaktaydı. Fakat, DP'nin ilk yıllarındaki ekonomik başarıları endüstriden çok, tarım alanında olmuştur. İktisatçılar, 1949'un kötü hasadından sonra, 1950 ve 1951'in iyi hasadlarını DP için büyük bir şans saymaktadırlar. Gerçekten, uygun iklim koşullarına, CHP iktidarının savaş sırasında biriktir-

diği döviz ve altın yedeklerinin kullanılması ve artan ABD askeri ve ekonomik yardımı biraraya gelince, 1950-54 döneminde hızlı bir ekonomik gelişme olmuştu. Fakat, sonraki yıllarda bu temponun sürdürülmeye çalışılması, DP'yi büyük zorluklarla karşı karşıya getirecektir.

B. Ekonomik Sıkıntıların Başlaması

Ünlü İngiliz tarihçisi Lord Acton'ın bir sözü vardır: iktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak yozlaştırır. İşte, DP'nin 1954 seçimlerinde, 1950'de aldığı oyları arttırmakla, çoğunluk sisteminin sandık sonuçlarını Meclis'e abartmalı olarak yansıtması sayesinde milletvekilliklerinin yüzde 93'ünü kazanması, bu özdeyişe iyi bir örnek olmuştur.

1954 seçimlerinde, CHP üç ilde (Malatya, Konya ve Sinop), CMP ise bir ilde (Kırşehir) çoğunluk sağlayabilmiş, geri kalan bütün illerde DP kazanmıştı. Yenilenen DP iktidarının ilk işlerinden biri, muhalefete oy veren illeri cezalandırmak olmuş; Malatya ikiye bölünerek bir de Adıyaman oluşturulmuş, Kırşehir ise ilçeliğe indirilmiştir.

Seçimden hemen sonra toplanan 11. CHP Kurultayında, DP ile uzlaşma yanlısı Genel Sekreter adayı Nihat Erim, sert muhalefete devam edilmesini savunan Kasım Gülek önünde bir kere daha yenilmiştir.

Yeni DP iktidarı, bu dönemin başında, memurlara karşı bir dizi önlem almıştır. Bunların başında, emeklilik için gerekli en az hizmet süresinin 30'dan 25 yıla indirilmesi ve emekliye sevk kararına itiraz yolunun kapatılması gelmektedir. Getirilen bu hükümler, o vakte kadar özel güvencelerden yararlanan Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleriyle Üniversite profesörlerini de kapsamakla, bu kurumların bağımsızlık ve özerkliğini zedelemekteydi. Kısa bir süre sonra çıkarılan bir başka yasayla da, bütün kamu görevlilerinin bağlı oldukları teşkilât emrine alınarak görevden uzaklaştırılma olanağı yaratılmıştır. Yargıç ve profesörlere de uygulanabilen bu yasayla, herhangi bir «memur» işinden alınıp altı ay süreyle kendisine açık maaşı ödendikten sonra, yeni bir göreve atanmazsa kendiliğinden emekliye ayrılabilirdi. Bütün bu işlemler hakkında yargı denetimi yolları da tıkanmıştı: «Bu kanun gereğince ittihaz olunacak vazifeden uzaklaştırma karar ve muamelelerinden dolayı, bu muameleyi tatbik eden idare ve şahıslar aleyhinde hiçbir idari ve adli kaza merciine müracaat olunamaz.»

1954-57 döneminin başlarında, DP iktidarı basına karşı sert bir

Genel Seçim	Seçmen Sayısı	Oy Toplamı	Milletvekili Sayısı	DP	CHP	MP	CMP	TKP	HP	Bağımsız
Oy Sayısı				4.242.833	3.165.095	240.209	--	--	--	267.955
Oy Oranı	8.905.743	7.953.055 %	487	53,35	39,78	3,02	--	--	--	3,85
Mv. Sayısı				408	69	1	--	--	--	9
Mv.Oranı			%	83,57	14,40	0,20	--	--	--	1,83
Oy Sayısı				5.147.758	3.163.931	--	427.024	39.473	--	266.791
Oy Oranı	10.384.440	9.092.027 %	541	56,61	34,78	--	4,69	0,43	--	2,49
Mv. Sayısı				503	31	--	5	--	--	2
Mv. Oranı			%	92,98	5,52	--	0,90	--	--	0,40
Oy Sayısı				4.405.190	3.768.043	--	663.295	--	336.419	39.867
Oy Oranı	12.077.413	9.230.814 %	610	47,70	40,82	--	7,19	--	3,85	0,45
Mv. Sayısı				424	178	--	4	--	4	--
Mv.Oranı			%	69,50	29,18	--	0,66	--	0,66	--

tutum takınımıştır. Muhafif gazeteciler, çeşitli mahkeme kararlarıyla uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilerek tutuklanmışlardır. Hâkim teminatı'nın olmayışı, yargı bağımsızlığını fiilen ortadan kaldırmıştır. (Ancak, 1960 sonrası deneyimleri, yargıçların her türlü güvenceleri olsa bile, yasa metinlerini yorumlamakta, baştaki hükûmetten etkilenmelerinin kaçınılmaz olduğunu gösterecektir!)

Bu dönemde, ekonomik sıkıntılar başlamış ve bir 'deliberasyon' politikası uygulamaya konulmuştur. Dış ticaret rejimi sıkı kayıtlar altına alınmış; ödemeler dengesi açığını kapatmak için ABD'den ek krediler istenmiş, ama reddedilmiştir. Hükümet, şeker ve çimento fabrikaları başta olmak üzere, çeşitli sanayi tesislerinin temellerini atmak ve bu törenlerin yurt çapında propagandasını yapmak suretiyle, halkı çekilen sıkıntıların yakında üstesinden gelineceğine inandırmaya çalışmıştır.

Hoşnutsuzluğun yayılması, DP örgütü içinde de yankılar uyandırmıştır. Yerel düzeydeki başkaldırı ve partiden çıkarılmaların yanısıra, kabinede bile anlaşmazlıklar doğmuş, 1955 Nisanında Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığından ayrılmıştır. Aynı yılın güzünde, İspat Hakkı'nın tanınmasını savunan 19 DP milletvekilinin yarısı partiden atılmış, geri kalanları da kendiliklerinden istifa etmişlerdir. Ekim ayında yapılan 4. Büyük Kongreden sonra, Kasımdaki bir DP Meclis Grubu toplantısında, kabaran eleştiri dalgası karşısında, Adnan Menderes ancak bütün bakanlarını feda ederek kendi başbakanlığını kurtarabilmiştir.

Bu bunalımın temelinde, iç politikada tutulan baskıcı yol kadar, birbiriyle bağıntılı olarak, ekonomik sıkıntıların ve dış ilişkilerdeki başarısızlıkların yarattığı tepkiler de bulunmaktadır. 1954-57 döneminin en başında, Menderes ABD'ne resmî bir ziyaret yapmış, fakat oradan sağladığı ekonomik yardım yetmediği için, ardından Federal Almanya'ya gitmiştir. Bundan böyle, ABD'nin yanısıra, Federal Almanya'nın Türkiye'nin kalkınmasına destek olacağı umulmaktaydı. Bu dış gezileri, 1954 güzünde cumhurbaşkanı Bayar'ın, 1955 ilkbaharında da Menderes'in Yugoslavya ziyaretleri izledi. Ama, geçen altbölümde işaret ettiğimiz gibi, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliğiyle arası düzelince, Balkanlarda istenilen yakın işbirliği sağlanamadı. Orta Doğuda ise, 1955 Şubat ayı sonunda Balkan Pakti'nin kurulması gerçekleştirildi. Geri kalan Arap dünyasının kızgınlığına karşın, 1955 Şubat ayı sonlarında Irak, Türkiye ile bir pakta girdi. Çok geçmeden, İngiltere ve Pakistan da bu pakta katıldılar. İran da olumlu bir tutum takındı. Böylece CENTO Pakti doğmuş oluyordu. 1955 yazında, İngiltere'nin sömürgesi durumundaki Kıbrıs adasını

Yunanistan'ın ilhak etmek istemesi üzerine, Türkiye'nin sert bir biçimde karşı çıkmasıyla uluslararası bir sorun alevlendi.

6 Eylül 1955 günü, bir İstanbul gazetesinde, Yunanlıların Atatürk'ün Selânik'te doğduğu eve bomba attıkları haberi yayımlandıca, İstanbul Rumlarına ve Yunanistan temsilcilerine karşı geniş ve taşkın bir halk hareketi oldu. İzmir'de de benzeri olaylar çıktı. Daha sonra (Yassıada Muhakemeleri sırasında), Selânik'teki provokasyonun DP tarafından bir ajana yaptırıldığı, halk gösterilerinin de önceden plânlandığı, ama yaygınlaşmasına (genel bir azınlık serveti düşmanlığı haline gelmesine) engel olunamadığı anlaşılacaktı. İstanbul, İzmir ve Ankara'da Sıkıyönetim ilân edildi ve olanların sorumluluğu «komünist»lere yıkıldı. Hükümetten yalnız İçişleri Bakanı (Namık Gedik) istifa etmekle yetindi. İşte, DP'nin 4. Büyük Kongresinin ve fırtınalı Meclis Grubu toplantısının öncesinde bu olaylar yer almıştı.

Yıl sonuna doğru, demokratik vaatlerle dördüncü Menderes kabinesi kuruldu. İspat Hakkı tartışması nedeniyle DP'den ayrılan milletvekilleri, aynı günlerde Hürriyet Partisi'ni oluşturdular. Ertesi yıl (1956), DP iktidarına karşı, muhalefet partilerinin (CHP - CMP - HP) işbirliği yapma tasarıları gündeme gelecekti.

C. DP'nin Otoriterlik Denemesi *

1954-57 döneminde ekonomik sıkıntıların başgöstermesi nedeniyle, iktidarı yitirmek endişesine kapılan DP, muhalefete karşı sertleşmeye başlamıştı. DP'nin muhalif partilerin toplamından daha az halk desteği bulabildiği 1957 genel seçimlerinden sonra, bu eğilim tırmanarak devam etmiştir. Uygulanan çoğunluk sisteminin sonucu olarak, DP yine de milletvekilliklerinin üçte ikisinden fazlasını kazanmıştı. Meclis içindeki bu abartmalı üstünlük, onlara muhalefetin gelişmesini engelleyebilecekleri sanısını vermiştir. Yeni dönemin hemen başında TBMM İç Tüzüğünde yapılan değişiklikler, böyle bir amaca hizmet etmektedir. Milletvekillerinin denetim olanakları kısılmış, dokunulmazlıklarının kaldırılması kolaylaştırılmış, onlara verilebilecek cezalar arttırılmıştır.

1958 yılının başlarında, Samet Kuşçu adlı birinin ihbarıyla «Do-

---

(*) DP'nin baskıcılığını, demagojiye yatkın bir terim olan «diktatörlük» yerine, «otoriterlik» sözüyle anlatmayı yeğledik. Bununla anlatmak istediğimiz, DP'nin artık çoğulcu-liberal çizgide olmadığıdır. O dönemde tam olarak gerçekleştirilemeyen «otoriterlik», —DP'de sonuna kadar, hiç değilse halka dayanma gereksinimi olarak süren— «demokratiklik»la da pekâlâ bağdaşır.

kuz Subay» tutuklaması yapıldı. Bunların, askerî bir hükümet darbesi hazırladıkları iddia ediliyordu. Fakat böyle bir cunta'nın varlığı kanıtlanamadığı için, muhbir iftiradan mahkûm oldu. Oysa, 27 Mayıs'tan sonra, ihbarın doğruluğu anlaşılacaktı.

1958 yılı içinde ekonomik bunalım yoğunlaştı. Birçok mallar bulunmaz oldu, kuyruklar ve karaborsa doğdu. Fiyat artışları biribirini kovaladı. Başbakan, o ilkbaharda ticarî ilişkileri geliştirmek umuduyla bir Uzak Doğu gezisi yaptı; fakat elde edilen sonuçlar, çekilen sıkıntıların üstesinden gelmekte yetersiz kaldı.

DP, dış politikada bloklar arası soğuk savaşı körükleyerek, Türkiye'ye yapılan Batı yardımını çoğaltmayı amaçlıyordu. Bu uğurda, ülkeyi az daha sıcak savaşa da sürükleyecekti. 1958 Temmuz ayında Irak'ta devrim olunca, Türkiye'nin fiilî müdahalesini ABD önledi. Bu olayda, belki psikolojik bir faktör de vardı. DP iktidarı, kendisinin de bir askerî darbeyle devrilmesinden çekiniyordu. (1960 başlarında ABD ile imzalanan bir ikili anlaşmaya göre, «dolaylı bir saldırı» durumunda, hükümetin çağırısıyla Amerikan birliklerinin gelmesi, muhalefetin şiddetli itirazlarına karşın, kabul edildi.)

1957 seçimlerinden önce engellenen Muhalefetin Güç Birliği, 1958 güz sonunda partiler arası birleşmelerle gerçekleştirildi. Ekim ayında Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne, Kasım'da da Hürriyet Partisi CHP'ne katıldı (CMP, CKMP oldu; CHP'nin adı değişmedi). 1959 Ocak ortalarında toplanan CHP 14'üncü Kurultayı bir «İlk Hedefler Beyannamesi» kabul etti. Sağlanmak istenen güçbirliği platformu, şu on amaçla tanımlanmıştı:

1) Partizanlığın kaldırılması, 2) İkinci Meclisin kurulması, 3) Seçim güvenliği, 4) Anayasa Mahkemesi, 5) Yüksek Hâkimler Kurulu, 6) Memurların mahkemeye başvurma haklarının tanınması, 7) Basın özgürlüğünün Anayasa güvencesine bağlanması, 8) Üniversite özerkliği. 9) Yüksek İktisat Şûrası kurulması, 10) Sosyal Adalet kavramının Anayasaya girmesi.

DP'nin Güç Birliğine yanıtı, Vatan Cephesi'ni kurmak oldu. Yine 1959 Ocak ayı içinde, ülke çapında örgütlenmeye başlanan Vatan Cephesi Ocakları sistemiyle, iktidara partinin verebildiğinden daha geniş bir taban bulunmaya çalışıldı. Vatan Cephesi'ne katılanların adları teker teker radyoda okunarak teşvik ediliyor, belli konumdaki kişiler ve kesimler bu ocaklara yazılmaya zorlanıyorlardı.

DP hükümeti, başlangıçta, hâlâ bir İngiliz sömürgesi olmaya devam eden Kıbrıs'ın Rumlarla Türklerin nüfus oranına veya arazi mülkiyeti sahipliğine göre Yunanistan'la paylaşılmasından (taksim'den) yanaydı. Giderek, bu tez yerine, Türk halkına özel haklar tanıyan ve yeni anayasal düzenin ilgili üç devlet tarafından ortaklaşa

ya da ayrı ayrı güvencelenmesini öngören bir bağımsızlık statüsünü benimsedi. Türkiye ve Yunanistan hükümetleri 1959 Şubatında Zürich'te bu ilkeler üzerinde anlaşdıktan sonra, Londra'da kesin bir antlaşma imzalamayı kararlaştırdılar. Başbakan Menderes'in başkanlığındaki Türk delegasyonunu taşıyan uçak, Londra'nın güneyinde sis yüzünden kazaya uğradı. Birçoklarının öldüğü veya ağır yaralandığı bu kazayı, Menderes çok hafif atlattı. Yattığı klinikte, kazadan iki gün sonra, 19 Şubatta antlaşmayı imzaladı. Bu olay, iktidar-muhalefet ilişkilerine geçici bir yumuşama getirdi ve halk arasında, Menderes'i Allah'ın esirgediği düşüncesi yayıldı.

Fakat, İnönü'nün Nisanda yaptığı Ege gezisi, büyük çatışmalara yol açtı. Bir yanda polis ve DP militanlarıyla, öte yanda muhalefet önderlerini coşku içinde karşılayan halk arasında ciddi arbedeler oldu. Uşak'ta İnönü taşlandı. İzmir'de katılacağı parti kongreleri yasaklandı. Verdiği demeçler hakkında yayın yasakları kondu. İstanbul'da dönüşünde de, Topkapı'da İnönü'ye öldürme kastıyla saldırıldı. Mayısta, gezi olaylarının TBMM'de tartışılması, bu kere milletvekillerinin döğüşüp sövüşmelerine vardı.

1959 yaz sonunda, DP iktidarı Türk Lirasının onbir yıldır sabit tutulan dış değerini düşürmek zorunda kaldı. Batı'dan borç erteleme ve yeni kredi taleplerinize karşılık şart koşulan bir dizi «istikrar» önlemleri alındı. 4 Ağustosta yapılan devalüasyon sonucu; bir Amerikan doları 2.80'den 9 liraya çıktı. Son yıllarda enflasyon yüzde 20'ye doğru tırmanmaya başlamıştı. 1970'li ve 80'li yıllarda yaşanan yüksek enflasyon yanında, bu oran masum kalmakla birlikte, o vakte kadar alışılmadığı için, kamuoyunda büyük bir tepki doğurmuştu. Zamlar, değişmez gelirli kesimleri dehşete düşürüyordu. Dış alım kısıldığı için, traş bıçağından kahveye kadar birçok tüketim malı bulunmamaktaydı. Ekonomik durumun böyle gitgide bozulması, muhalefeti güçlendirdi. CHP erken seçim istemeye başladı.

1960 yılına girildiğinde, iktidar muhalefeti «ihtilal» kışkırtıcılığıyla, muhalefetse iktidarı bir «istibdat» idaresi kurmuş olmakla suçluyordu. CHP önderlerinin yurt gezilerinde durmadan olay çıkmaktaydı. 15 Martta Güney Kore diktatörü Syngman Rhee'ye karşı ayaklanmaların başlamasını, basın örnek alınması gereken bir davranış gibi kamuoyuna yansıttı. İlkbaharda gerginlik daha da arttı.

DP Meclis Grubu Nisan ayı ortalarında, CHP'nin yasadışı yöntemlerle siyasal mücadele yaptığını, bir kısım basının da onu bu yolda desteklediğini ileri sürerek, 15 kişilik bir soruşturma kurulu oluşturulmasını kararlaştırdı. Bu konuda hazırlanan önerge, TBMM'nce hemen kabul edildi. Meclis görüşmeleri sırasında, İnönü iktidarı sert bir dille uyarı ve şöyle demişti:

«Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal, meşru bir hak olarak kullanılacaktır.» Fakat bu sözler basına yansımadi. Çünkü kurulan Tahkikat Komisyonu, hemen her türlü siyasal faaliyetin yanısıra, kuruluşuna ilişkin Meclis görüşmelerinin yayını dahil, kendi çalışmasıyla ilgili haber ve yorumları da yasaklamıştı.

Ardından, 27 Nisan 1960 günü, Meclis bu tür soruşturma kuruluşlarını geniş yetkilerle donatan bir yasa çıkardı. İnönü, bu konuda da şunları söylemişti.

«Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi de böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, memuru, polisi elinde idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi kurulduğu zaman, onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir.»

Yetki yasasının çıkmasının ertesini günü İstanbul'da, bir sonraki gün de Ankara'da büyük öğrenci gösterileri oldu. Hemen Sıkıyönetim ilan edildiyse de, tepkiler tamamıyla denetlenemiyordu. Hükümet, bunlara artan bir sertlikle karşılık verdi. Fakat, Menderes'in halkça desteklenmesi devam etmekteydi. Mayıs ortasında yaptığı Ege gezisinde, kendisine büyük sevgi gösterileri yapıldı. O da, muhaliflere çatmakta bundan cesaret aldı.

1960 Mayıs ayının üçüncü haftasında, silahlı kuvvetler (Harb Okulu'nun yürüyüşü gibi hareketlerle) hükümete karşıtlıklarını açıkça belli etmişlerdir. Bu durumda, DP Genel İdare Kurulu toplanmış ve bir tutum ve kadro değişikliği sağlamaya çalışmıştır. Ancak, Menderes razı olmamıştır.

DP iktidarının bir askeri darbeyle devrilmesinin siyasal nedenleri üzerinde, bu vakte kadar çeşitli kaynaklarda çokça duruldu. Belki yeterince vurgulanmayan bir nokta, Menderes'in ekonomik sıkıntılara çare aramak için, son zamanlarda Sovyetlerle ilişki kurmaya çalışmış olmasıdır. ABD'nin 27 Mayıs müdahalesine ses çıkartmayışının nedeni, büyük bir olasılıkla bununla ilgiliydi.